

KRIMINALVÅRD ELLER SOCIALVÅRD FOR UNGE LOVBRYTERE

AV HELGE WAAL

Innledning

Straff eller behandling for unge lovbrøyttere. Fengsel eller hjelp, politi eller sosialarbeidere. Vi har drøftet dette lenge, tildels med betydelig engasjement. Det radikale/liberale ståsted har vært preget av behandlingstro og fengselskritikk mens mere konservative og samfunnsbevarende krefter oftest har hevdet fengslingens nødvendighet.

Frontene er idag langt mindre skarpe. Mange unge nekter konsekvent å sette pris på de mest velmente sosiale hjelpetiltak. Andre nekter like konsekvent å bli lykkelige og/eller lovlydige etter flerårig psykodynamisk orientert behandling. På den annen side har heller ikke straffens riddere noe solid grunnlag for å hevde at land med høye strafferammer og et punitivt tiltaksapparat, har mere lovlydig og mindre lovbrøytende ungdom.

Det grå og sosialdemokratiske svaret er kanskje det som står igjen: »ikke enten eller men både og«, hvis man da ikke skal gå drastisk tilverks å si »hverken – eller«. Siden ingenting ser ut til å ha effekt, er kanskje det eneste vi kan gjøre å la være å påføre pine (1). Jeg vil se på situasjonen i Norge.

Kriminalomsorgens rolle

Fra den første moderne straffelov, Kriminalloven av 1842, til idag har vi i Norge, som i de aller fleste andre land, ment at »barn ikke skal i fengsel«. Loven innførte absolutt straffrihet for barn under 10 år, mens barn mellom 10 og 15 kunne idømmes frihetsstraff eller ris for alvorligere forgåelser om retten fant at barnet hadde »indseet Handlingens forbryderske Beskaffenhet«.

Dagens norske straffelov har en kriminell lavalder på 14 år. Årlig settes 10-20 14-åringer i varetekt (i 1987 bare 8). Noen få får også en ubetinget fengselsstraff. Antallet 15-åringer er betydelig høyere. Det vanlige er imidlertid at påtalemyndigheten (statsadvokaten) overfører saken til barnevernsnemnda (påtaleunntatelse etter barnevernsloven) slik at barnevernet skal iverksette tiltak.

Fra og med fylte 16 år benyttes i hovedsak straffeloven ved lovbrudd. Straffearterne er de samme som for voksne (bøter, hefte og fengsel) men for lovbrøyttere under 18 år er det adgang til å benytte mildere straffearter enn straffelovens vanlige rammer. Betinget dom eller straffeutsettelse benyttes også mer enn for voksne. Likevel er det en betydelig bruk av fengsling. Dette gjelder ikke minst varetektsfengsling, ofte med brev- og besøksforbud.

Situasjonen er altså den at helse- og sosialapparatet har totalansvaret for tiltak om

en lovbrysterer under 14 år. Fra 14 til 18 år har vi et tosporet system. Saken kan over-sendes til barnevernet om påtalemyndigheten velger dette. Slik påtaleunntatelse er absolut hovedregelen frem til lovbrysteren er fylt 16. Etter dette er siktelse og tiltale etter straffeloven det vanlige. Noen få 14-åringer, noe flere 15-åringer, mange 16- og 17-åringer sitter fengslet i kortere eller lengre tid, delvis under betydelig isolasjon.

SOSIALOMSORGENS ALTERNATIVER

»Sosialvård I: Oppdragelse

Vergerådsloven som trådte i kraft i 1900, ga hjemmel for at ungdom opp til 16, i 1930 justert til 18 år, skulle kunne idømmes »oppdragelse« i stedet for straff. Vergerådene skulle ha ansvaret for dette. Virkemidlene var bl.a. oppdragsanstalter.

Vergerådsloven ble i 1953 modernisert til Barnevernsloven. Etter prgrf 16 kan nemnda beslutte tiltak dersom en ungdom vokser opp under ugunstige vilkår og viser tegn på skjevutvikling, f. eks. lovbrudd. Vilkåret er at det er »til barnets bestek«. Nemnda kan da beslutte støttetiltak (økonomisk hjelp til hjemmet, rådgivning, støt-tekontakt), tilsyn til hjemmet og å sette ungdommen i skole, opplæring og arbeid. Hvis det finnes nødvendig, kan nemnda beslutte å overta omsorgen og plassere i barnevernsinstitusjon, behandlingshjem, spesialskole eller andre vernetiltak.

Mange har betvilt barnevernets tiltak og opplevd omsorgen som maktesløs. Enkelte trekk har bedret omdømmet. Dette gjelder særlig bruken av kollektiver etter »Hassela-modellen« som innebærer at en ungdom plasseres med tvangshjemmel etter barnevernsloven. Fra å være handlingslammet når den unge »ikke vil«, har man altså tatt i bruk en ganske omfattende formell tvang. Plasseringen gjelder oftest narkotikamisbruk, men dette er nært beslektet med lovbrudd hos unge.

»Sosialvård II: Opplæring

Etter at den alminnelige skoleplikten ble innført i Norge, fikk skolen behov for egne tiltak for de som ikke passet inn – på grunn av uro, oppsetsighet og andre atferdsvansker. Oppdragsanstaltene fra Vergerådsloven ble til tvangsskoler, senere skolehjem og underlagt Kirke- og undervisningsdepartementet. Skolene ble brukt både ved problemer i skolen og ved atferdsvansker av andre typer. Verneskoler ble navnet på skolehjem som fikk ekstra ressurser for å mestre særlig store vansker. Etter en skandale i en slik skole (2) analyserte et offentlig oppnevnt utvalg erfaringene med ulike måter å behandle ungdom med atferdsvansker. Utvalget konkluderte med at verneskolene var uegnet og burde nedlegges. Barnevernets institusjoner og spesialskolene var heller ikke i stand til å motta aktive lovbrysterere. Institusjonsbehandling var i det hele tvilsomt, og skulle den gjennomføres er barne- og ungdomspsykiatrien samlet den disiplinen som er best egnet til å få ansvaret (3).

2. »Å være ung er for jævlig«

Når vi ønsker å behandle unge anderledes enn voksne, er det selvsagt av flere grunner. Vi mener nok at de skal »ha indseet handlingens forbryterske karakter« – men vi mener likevel at lav alder gjør forgåelser lettere unnskyldelig. Impulskontrollen, tidsforståelsen og oversikten er i gjennomsnitt mindre. Vi mener vel også at årene er særlig viktige. Grunnleggende ferdigheter skal læres av formell kompetansegivende og uformell art. Viktige relasjoner skal bygges, identitetsutviklingen skal fullbyrdes. Samtidig er det interregnumets tid. Foreldreautoriteten og tilhørigheten i oppveksthjemmet er redusert uten at individet er leiret i et nettverk av voksen tilhørighet og rolle. For å nevne noen faktorer.

Omsorgen for unge lovbrutere må sikte mot å bevare en arena for sosialisering og læring. Ungdomsårene er en investering i hele det voksne livet.

3. Det er normalt å bryte lover og regler – særlig i ungdomsårene.

Siden Andenæs, Sveri og Hauge (8) intervjuet juss-studenter, er det til fulle vist at lov- og regelbrudd er en del av den normale oppvekst. Sesjonsundersøkelse (9) og spørreskjemaundersøkelser om mørketall i ulike områder (10) viser at majoriteten begår lovbrudd. Christies kjente undersøkelse av et årskull norske fanger (11) peker mot at de som kommer i strafferettsapparatet først og fremst preges av at de er »unge menn som bor i byer«. Det avgjørende er situasjonsfaktorer som gjør nokså normal uro mere alvorlig.

Normale fenomener trenger normale reaksjonsmåter. I den grad lov- og regelbrudd er en del av normal utvikling, er det viktig at vi har reaksjonsmåter som ikke patologiserer eller stigmatiserer unødige. Vi kan også trygt hevde at majoriteten av lovbrudd er fågangs- eller engangsfenomener.

Dette vil også si at bare en forsvinnende liten del av lovbruddene kommer til strafferettsapparatet. Figur 1 viser en beregning vi gjorde i prosjektet »Alternativ til fengsling av ungdom« (12). Noe mere enn 1% av lovbruddene blir oppklart. Det er andre mekanismer som avgjør om lovbruddene fortsetter. Pågrepelse og siktelse har begrenset innflytelse og rammer ofte tilfeldig.

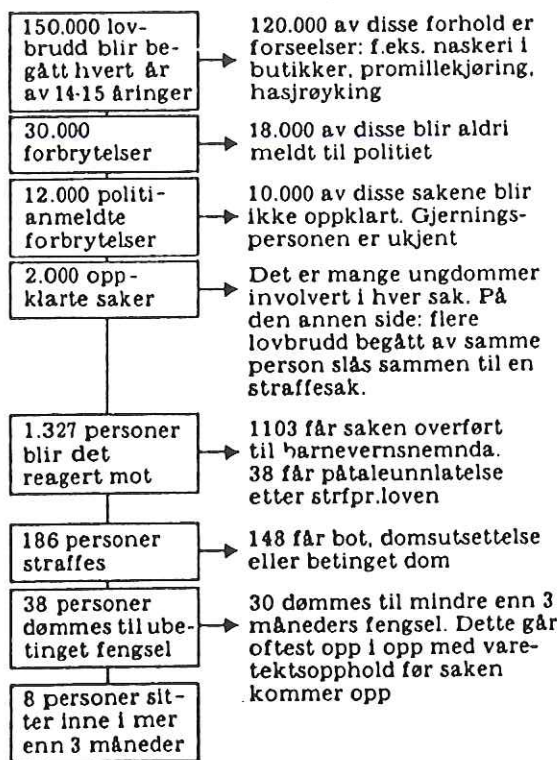
Tiltaksapparatet bør inneholde »hverken – eller« løsninger. Tiltak som ikke er sosialomsorg og ikke kriminalvård men fører til en »normal reaksjon« som først og fremst sikter mot sosialisering i vanlig samfunn. Tiltakene bør aktivere normalsamfunnet.

4. Men ikke all kriminalitet er like normal

Helt fra Scharfenbergs klassiske undersøkelser i Norge, er det vist til overmål at gjengangerne i fengslene er en sterkt belastet gruppe med en sosial arv som er tung å bære (13). Vi må altså skille mellom fågangs- og gjentakelsespregete lovbrudd.

Dette viser også f. eks. Balvig (14) som på basis av studier i en dansk forstadskom-

Figur 1. Strafferettslig behandling av saker mot 14-15 åringene.

Note til figur

Lovbruddsfrekvensen baserer seg på ulike kilder for mørketallene i forhold til kriminalitet. Retts-systemets praksis illustreres ved oppgavene i kriminalstatistikken for 1982.

mune anslo at 75% av 14- og 15-åringene begår 5% av lovbruddene, 5% begår 75% og 15% - gjerne aktive og eventyrlystne gutter fra bra kår, begår resten. Dette kan være nokså alvorlig kriminalitet, men de slutter oftest om de blir tatt. Blandt de 5% som er særlig aktive, er det en stor andel som har betydelig sosial belastning. Mange fortsetter mot en langvarig kriminalitetsutvikling.

Sarnecki (15) viste i en studie av »kameratrelasjoner« at noen få særlig aktive sto i sentrum for svært mye av kriminaliteten. Disse hadde en betydelig radius. De skaffet seg ofte prestisje og innflytelse ved gevinster av lovbruddene, og deres ønske om

»hjelp« var svært beskjedent. Plasseringer førte ofte til rømminger og til nye bekjentskaper. Ofte fortsatte lovbruddene til disse fikk så mye på seg at de fikk lange dommer.

Dette er likevel sjelden de mest sentrale i ungdomsmiljøene men snarere ungdom mere i periferien av mer organiserte gjenger (16). Vi kan finne ungdom med betydelig belastning, utpreget skadd følelseliv og svak impulskontroll. Og det er nokså naivt å tro at det ikke er enkelte som kan forvolde betydelig skade.

omsorgen for unge lovbrytere må inneholde tiltak overfor et relativt lite antall særlig aktivt kriminelle. Disse er ofte sterkt belastet og har mye av sin livsstil og rolle investert i lovbruddene.

5. Gjentakelseskriminalitet er en alvorlig tilstand

Det er altså godt gjort at gjengangerne i fengslet og de som er særlig kriminalitetsaktive, oftest er en belastet gruppe. Bødal (17) har gjort en liten studie av de ungdommer vi fengsler i Norge som viser dette usedvanlig tydelig. Gruppen som helhet har tilsvarende betydelige vansker. Johanson (18) fant i sin studie av tilbakefallskriminelle økt somatisk og psykisk morbiditet, økt mortalitet og betydelig rusmiddelmissbruk, hos den enkelte selv og hos de familiene de får/har. Dalgard & Welhaven (19) fant også en betydelig sosialpsykiatrisk belastet utvikling.

Flere liknende studier har alle vist at vi har med en gruppe mennesker å gjøre som er bærere av en sosial arv (20). Det har vært lansert teori om genetisk arv, men overbevisende tvillingstudier viser identisk konkordans mellom eneggete og toeggete tvillinger. Dette er en sterk indikasjon på at det genetiske innslaget er ubetydelig (21). De blir derimot videreførere av en sosial arv som gir seg utslag både i målbar sykelighet og i vanskelig målbar menneskelig lidelse hos dem selv og ringer av mennesker rundt dem.

Den gruppen vi fengsler, er ofte den gruppen som har størst psykisk og sosial belastning – er mest i behov av problemløsning og hjelp.

6. Fengsling er ikke et ufarlig middel

Når vi bruker kriminalomsorg i form av fengsling, er dette ikke uten følger. Særlig er den nokså utstrakte bruken av varetekt med betydelig isolasjon, nokså ille. 51 intervjuete fanger gir i en norsk utredning om varetekt overbevisende beskrivelser av plagsomme reaksjoner (22). Liknende funn er gjort i Danmark (23). En større velkontrollert amerikansk undersøkelse av en gruppe på 100 unge fanger med en gjennomsnittsalder på 14,6 år, viste at disse hadde 4,5 ganger så høy frekvens av klinisk målbar depresjon som en kontrollgruppe uten fengsling (24). Slike funn har fått blant andre Koch (25) til å kalle fengsling en form for sivilisert tortur.

Reagerer alle likt? Funn i en undersøkelse jeg var med i (12) pekte i to retninger. Vi intervjuet 14- og 15-åringer i fengsel. En del unge reagerte med sammenbruddsreak-

sjoner, selvbeskadigelse, depresjon. Dette var oftest ungdom med psykiske vansker og oftere middelklassebakgrunn. Andre reagerte mere med passiv overgivelse. De tilhørte oftere et oppvekstmiljø som gjorde at fengsling kom som en bekreftelse på en forventet fremtid. En tysk undersøkelse av den såkalte »Jugendarrest« pekte i denne retning. Reaksjonsformen skulle være markert, kortvarig og aktiv for å vekke bevissthet om straffebruddskonsekvenser. Dagboksundersøkelser viste at det typiske var kjedsommelighet, utsoving, oppsamling av energi. Fengslingen førte først og fremst til kontaktbrudd og økt problemer med jobb (26).

*Fengsling er altså både et inhumant og et lite effektivt virkemiddel for unge lov-
brytere.*

7. Ingen reaksjon er ingen god reaksjon

Kritikk av fengsling har med tilleggsinnflytelse fra stigmatiseringsteori ført til den holdning at det kanskje er best å ikke gjøre noe. Hvis noe skal gjøres, bør kanskje hovedsiktemålet være humant, vi skal ta sikte på så lite pine som mulig (1).

Dette er et utilstrekkelig siktemål. Som det er vist ovenfor, vil noen unge lov-
brytere fortsette til de på en eller annen måte blir stoppet. Det er reelle gevinster ved kriminalitet, både i form av spenning og i form av utbytte som igjen gir gevinster i jevnaldrendemiljø. Enkelte kan også få kompetanseopplevelse, ikke sjelden i kontrast til opplevelser i andre sosiale sammenhenger.

I tillegg står lovbruddene også i sammenheng med rusmiddelmissbruk, prostitusjon, personlige vansker, boligmangel og svake yrkeskvalifikasjoner som gjør at ingen handling ikke i seg selv er en human handling. Det å ikke gjøre noe, kan være en form for likgyldighet, som ikke er særlig human. Motstand mot tvang fører ikke sjelden til bruk av den elendighetstvungen mange såkalte gatebarn opplever. Om-sorgssvikt kan være alternativet til kriminalomsorg.

Et annet trekk er at den almene reaksjon på reaksjonsmangel både kan bli selvtakt slik dette er sett flere steder, og utvikling av politisk reaksjon. Om den vanlige mann for mye opplever at unge lov-
brytere begår plagsom kriminalitet uten at noe skjer, opplever den offentlige sfære som kontrolløs og lovløs. Dette synes å fremme en »lov-og-rett« reaksjon av betenkelig karakter.

Det tredje trekket er at praktisk erfaring – og en del forskning viser at det har lov-
bruddsreducerende virkning at »noe skjer« – at man møter en grense. I »Beyond probation« har Murray og Cox (27) kritisert kriminologisk forskning. Tilbakefallsstatistikk er en for grov målestokk i evalueringsforskning. Det er nødvendig å ha et mål for kriminalitetsaktiviteten. Dersom denne reduseres, har et tiltak effekt. Tilbakefallsprosenten kan likevel være uendret. Ved hjelp av arrestasjonsfrekvensmålinger viser de en systematisk samvariasjon mellom tiltak og effekt. Tiltak som gir svak grensesetting slik som »probation« hadde ingen eller tilogmed negativ effekt på kriminalitetsaktiviteten hos unge lov-
brytere i Chicago. Markerte tiltak, ung-

domsfengsel, behandlingsinstitusjoner med klare grenser etc viste derimot effekt med statistisk signifikans. Jo mer markerte grenser, jo sterkere effekt.

Denne undersøkelse er blitt kritisert på statistisk grunnlag (28). En kritisk gjennomgang viser at hovedpoenget likevel gjenstår. Det er sannsynlig at selve markeringen, grensesettingen etter en oppklaring, har verdi, selvom fengslingen i seg selv neppe er nødvendig (29). Et annet funn fra Chicago-undersøkelsen virker også holdbart. Fengslingens lengde har ingen samvariasjon med positiv effekt.

Det er viktig at lovbrudd blir oppklart. Det er viktig at lovbruddene får klare konsekvenser som oppleves forståelige og rimelige. Men det er ikke viktig å bruke fengsel.

8. Det finnes ingen effektiv behandling men det er mange gode behandlingstiltak

Behandlingsoptimismen fra 1960-tallet er borte. Selv et ressursrikt og faglig velfundert tiltak som Johnsson's Skå kommer til kort om en skal tro etterundersøkelsen derfra (30). Etter 20 år viste kriminaliteten seg å være så høy og elendigheten så tydelig at resultatene gir liten optimisme.

Det er heller ikke lett å omskape et fengselstiltak til et sosialpedagogisk behandlingstiltak. Bødal (31 og 32) etterundersøkte elevene fra den norske »Arbeidsskolen« som var en slags ungdomsfengsel med psykolog som leder og flere pedagogiske og psykologiske innslag. Han fant at domstolene idømte frihetsstraffer i Arbeidsskolen som langt oversteg den ubetingete soningen de ville ha blitt dømt til etter vanlig straffelov. Rømningene økte til tiltaket ble mer og mer lukket, og tilbakefallsprosenten var over 80%. Undersøkelsen førte til nedleggelse av institusjonen. Hverken rettsikkerheten eller effekten var tilfredsstillende.

Disse resultatene er typisk i litteraturen. Riktignok er effekten av fengsling dårlig (33, 34, 35). Det er imidlertid vanskelig å vise at resultatene av behandling er noe bedre (34, 36, 37, 38). Går det mange nok år, utjevnes alle forskjeller.

Her er imidlertid kritikken fra »Beyond probation« relevant. Kriminalitet er en sammensatt atferd, og behandlingstiltak kan ikke evalueres ved å sette en type behandling inn overfor en udifferensiert lovbrütergruppe og deretter etterundersøke med en grov tilbakefallsstatistikk. Forskningen blir simpelthen ikke god nok. Dette svarer til status for psykoterapiforskningen. En må differensiere mellom ulike grupper, nyansere målsettingen og bruke mer forfinede metoder. Da kommer det frem tydelige effekter, men ingen metode hjelper alle.

Litteraturen inneholder flere arbeider som usystematisk gir tegn på effekt. Julian & Kilman (39) sannsynliggjør at gruppebehandling har effekt på en del atferdsformer. Bartels (40) har gjort arbeider som tyder på at læring av sosiale ferdigheter er av betydning. Lamb & Goertzel (41) beskriver terapeutiske samfunn med konfronterende tilnærming som i alle fall i den undersøkte perioden markert bedret prognosen for unge lovbrüterer sammenliknet med fengsel. Vi kan ta andre arbeider. Hassela-

kollektivene viser såvidt klar effekt på en så høy andel av stoffmisbrukende ungdommer at påvirkningskraften synes udiskutabel. I Norge har vi lovende erfaringer fra bruk av Hassela-metoder i et kriminalitetsprosjekt (Tyrilikollektivets krim-prosjekt). Det er velkjent at metadon-behandling gir en klar kriminalitetsreduksjon hos heroinister. »Concept-house« – hierarkiske terapeutiske samfunn har også en betydelig effekt på de som gjennomfører slike tiltak. Skolegang i fengslingssituasjoner oppleves i alle fall nyttig av mange fanger.

Men ingenting virker for alle. Samler vi mange unge med alvorlige lovbrudd i en institusjon får vi både en fengselsliknende utvikling og en effekt mere preget av avvikslæring enn av det motsatte. Dette gjelder uansett ressurser.

Nyansert forskning peker mot at enkelte tiltak hjelper for noen. Ingen tiltak hjelper for alle. Store sentralinstitusjoner hjelper ikke for noen. Dårlige institusjoner er verre enn ingen institusjoner.

9. Differensiering

Svaret er altså at vi må differensiere. Vi må differensiere mellom grensesetting i normalmiljø og i offentlige systemer. Hvem skal ha ansvaret for at naboskapet, familien, skolen, arbeidsplassene reagerer på regelbrudd? Vi må skille mellom selve oppklaringen og avstraffelsen. Oppklaring er viktig og gunstig – men det er ikke sikkert straffen er det. Vi må skille mellom reaksjon og hjelp. Reaksjon bør være et ansvar for systemer som mestrer krav til rettssikkerhet. Hjelp og behandling er noe annet.

Vi må skille også mellom typer unge lovbrøyttere. Psykiatrisk forskning peker mot at ungdomskriminalitet dekker ulike tilstander. Kriminalitet kan være subkulturelt preget, være preget av inadequate og umodne enkeltlovbrøyttere og av sosialiseringstiltak hos individer med agressivt preget personlighetsvansker. Kriminaliteten blir forskjellig, prognosen ulik og behandlingsbehovene ikke de samme (42).

Vi kan trekke en parallell til misbrukerbehandling. Vaglum (43) viste at da et terapeutisk samfunn i et psykiatrisk sykehus skiftet opplegg, kom pasientgruppene ulikt ut av det. Et krevende, konfronterende program ga god effekt for asosialt pregete »gatenarkomaner« mens jeg-svake, familiebundne misbrukere kom dårlig fra det. Skiftet man til et mer psykoterapi-preget permissivt program, ble situasjonen omvendt. Det som er nyttig for en gruppe, kan skade en annen.

Vi må altså ha et system som strekker seg fra forsterket grensesetting i normalmiljøet til reaksjoner tilmålt av et organ som mestrer rettssikkerhetsspørsmål. Men den idømte reaksjon bør minst mulig være fengsel. Behandlingstiltak, pedagogiske tiltak og sosiale hjelpetiltak bør følge en analyse av behov og psykiske vansker. Men systemet må være handlingsdyktig. Den unge må oppleve at lovbruddene ikke »løner seg«. Det er nødvendig å ha en lukket institusjon i systemet.

Et slikt system ble anbefalt allerede i 1976 (44). Et sett av differensierte multidisiplinære tiltak skal knyttes til en lukket korttidsinstitusjon. Situasjonen avklares

gjennom denne og deretter bør en kunne bruke et bredspekteret omsorgstilbud med vekt på pedagogiske elementer, psykologiske tiltak og på familiene.

I de skandinaviske landene er det mange ulike tiltak med ansvar når unge begår lovbrudd. Tiltakene er imidlertid spredd i flere etater og samarbeidet er mildt sagt usystematisk. I Sarnecki's »S-bergs kommun« var f. eks. opptil 15 saksbehandlere på ulike og ikke-koordinerte måter i kontakt med en ung lovbryster og dennes familie (45).

Tiltakskjedemodellen

Det blir da et viktig spørsmål om et eksisterende tiltaksapparatet kan koordineres og styrkes til en tiltakskjede. Dette ble forsøkt i det såkalte Buskerudprosjektet. (12). Det bygget på følgende premisser:

1. Siden arbeidet med atferdsvanskelig ungdom er plassert i flere etater på ulike forvaltningsnivåer uten systematisk ansvarsfordeling og koordinasjon, har vi en fragmentert organisasjon med flere eksempler på parallelle systemer. Dette fører til dårlig samarbeid og svak ressursutnyttelse. Det fører også lett til at en klient blir en kasteball mellom ulike tiltak (12).

Etter lovendringene på 70-tallet, har kommunene ansvaret for den primære sosial- og helsetjenesten. Fylkeskommunene har ansvaret for spesialist- og institusjonstjenestene. Dette gjelder også barnevern og rusmiddelomsorg. Et forbedret ungdomsvern vil derfor måtte bli et bedret og systematisk samarbeid mellom kommunale og fylkeskommunale tjenester. Prosjektet tok derfor sikte på å utvikle en tiltakskjede på grunnlag av et tverretatlig kommunalt og et tverretatlig fylkeskommunalt samarbeid (12).

2. Det å vokse opp er å gjennomgå en sosialiseringssprosess hvor en blant annet skal tilpasse seg formelle og uformelle regelsett på en rekke livsområder. Det er normalt å bryte ganske mange regler. Dersom dette fører til plager for andre, bør det normale være at familien og naboskapet reagerer. Dersom det imidlertid foreligger reelle problemer, er det viktig å påvise disse og løse dem slik skoleverket kan ved vanlige lærevansker, helsevesenet ved typiske helseproblemer etc. Dersom vanskene er sammensatte, er det nødvendig å skape effektive samarbeidsformer mellom flere etater. Tiltakskjeden bør altså tenkes som et sett av tiltak for vansker fra de vanlig – »normal«-ungdom opplever til de mest sammensatte vanskene.

Fig. 2 viser hvorledes disse prinsippene ble tatt i bruk. Vanskene er beskrevet fra et normalt til et særlig vanskelig nivå, og ressursbruken organiseres i samsvar med dette. Med forsterkning er det ment det prinsipp at en skal søke å bruke ressurser fra et mere overordnet nivå til å forsterke tiltakene på et lavere omsorgsnivå. »Konflikttråd« (46, 47) er et samarbeidstiltak mellom politi og sosialapparat for å »forsterke« den normale reaksjonen ved plagsom atferd. Gjerningsmannen skal bringes ansikt til ansikt med offeret i en forhandling med sikte på å »gjøre det godt igjen«. Ansvarsgrupper er en klientorientert tverretatlig smågruppe med systematisert arbeids-

Figur 2. En tiltakskjede for ungdom med atferdsvansker.

1. Normale adferdsvansker:
— familien søker hjelp fra tiltaksapparatet når den trenger det.
— forebyggende arbeid i form av kriminalitetsundervisning i skolen, ungdomsklubber, boligplanlegging, frivillige organisasjoner.
2. Fågangslovbrudd og plagsom adferd:
— forsterke normal sosial kontroll- og kriselevningsmekanisme.
3. Vedvarende/økende vansker:
Vanlige tiltak fra barnevern, skole og helsetjeneste. Bedring av skolemiljøet. Økt mobilisering i fritidsmiljø.
4. Enkeltetatene kommer til kort:
— forsterke og systematisere lokalt tiltaksapparat.
5. Flere ungdommer i en klasse eller i et lokalmiljø danner et destruktivt miljø:
— behov for tiltak som når utover enkeltindividet.
6. Fortsatt økende problemer:
— ansvarsgruppen får tilpasset forsterkning fra en fylkesbase som koordinerer fylkeskommunens ressurser i en tverretattlig henvendelsesinstans.
7. Når en samlet vurdering tilsier det, skal det tas beslutning om langtidstiltak utenfor hjemmet. Det bør da være flerårig perspektiv over tiltaket. Vanskelig ungdom bør i så liten grad som mulig samles i en institusjon. Tiltakene bør være tilpasset ungdommens behov. Ungdommen bør kunne få en ny start - etablere en ny historie og utgangspunkt for tilhørighet.
8. Noen særlige diagnostiske oppgaver. Enkelte langtidsoppgaver

form som skal følge en klient i lang tid. Tverretatlige prosjekter er samarbeidstiltak hvor flere etater deltar i et alternativt skoletiltak (12).

Fylkets ressurser er tenkt organisert som en fylkesbase med deltakelse fra bl.a. barne- og ungdomspsykiatri og fylkets barnevern. Denne skal som minimum ha en sentral henvendelsesinstans og en krise-avdeling som kan motta ungdom etter barnevernsloven og fungere som varetektsalternativ. Det er også lagt vekt på at basen skal disponere faglige og økonomiske midler for å løse spesielle vansker – mobile innsatsmidler. Dessuten skal basen ha tilgang til et variert sett av langsiktige tiltak (fig. 3).

3. Et siste prinsipp bør nevnes. Så langt mulig skal en ungdoms tilhørighet i familie og nærsamfunn opprettholdes. Det viser seg gang på gang at ungdom rømmer fra institusjonsbaserte tiltak. Lykkes det å holde dem der, faller de ofte tilbake i et innarbeidet mønster når de vender hjem igjen. Det er derfor velbegrunnet å satse på lokale tiltak. Fylkeskommunale ressurser bør kunne brukes til å forsterke kommunens muligheter.

Noen ganger er det likevel uriktig å satse videre på familien. Men ungdom trenger da enda mere tilhørighet og en arena for oppvekst. Som betegnelse på langsiktige tiltak utenfor hjemmet, ble det derfor valgt å bruke betegnelsen »ny-start-tiltak«. Som figur 3 viser, dreier dette seg om »forsterkede fosterhjem«, kollektiver, ulike institusjoner og andre mere individuelt tilpassete tiltak (12).

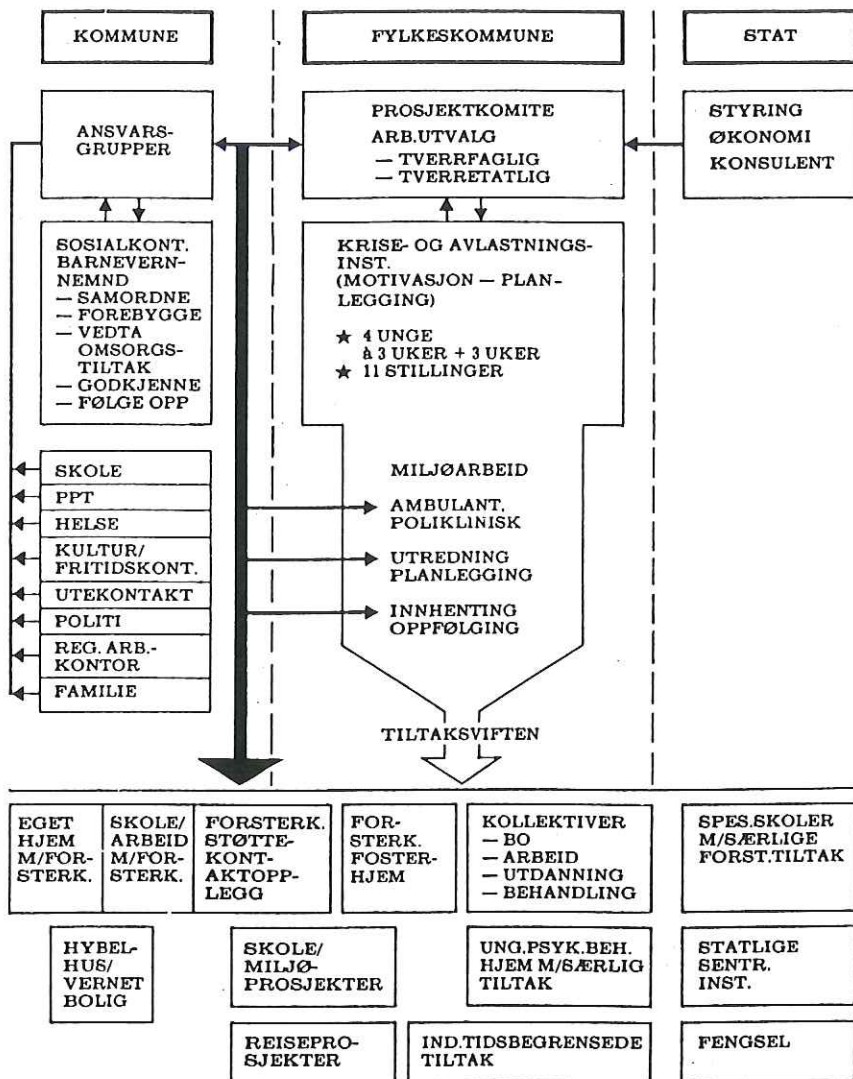
Evaluering

Prosjektet ble planlagt i 1980. De første klientene ble registrert sommeren 1980. Frem til årsskiftet 1984 var 72 klienter registrert. 13 av disse ble avvist på grunn av alder, åpenbare psykiatriske primære vansker eller annen fylkestilhørighet. 8 av klientene ble tatt i mot som varetektsalternativ. For 5 av klientene var tiltakene preget av å være krisetiltak uten langsiktig strategi. I 1 tilfelle var planen sprukket uten at noe nytt var satt i verk. I evalueringen ble det fastslått at en hadde lyktes i å iverksette meningsfulle tiltak som var bedre enn fengsel og ga minst like god samfunnsbeskyttelse.

Prosjektet innebar imidlertid ingen minskning av tvangsbruk. Aktuell varetektspraksis ville ha gitt mindre innesperring i fengsel enn den retensjonen som ble besluttet og gjennomført i kriseavdelingen. Retensjonen i denne avdelingen innebar imidlertid ikke isolasjon, og var et ledd i systematisk observasjon og tiltaksplanlegging utenfor avdelingen.

Det er nå gjort en etterundersøkelse som gjelder 100 ungdom i prosjektet fra 81-85 med oppfølgingstid på 3-7 år. 70 fikk aktive tiltak. Som metode ble det valgt å bedømme tilstanden høsten 1987 og våren 1988. De som levde stabilt, i arbeid eller utdanning uten kriminalitet og misbruk, ble skåret som bra/tilfredsstillende. De som var døde, levde ustabil, med misbruk og/eller kriminalitet ble bedømt som utilfredsstillende. Med denne bedømmelsen ble 61% skåret positivt. En nærmere analyse av funnene viste at de mere omfattende ny-starttiltakene som fikk den tyngste de-

Figur 3. En samlet oversikt over Buskerudprosjektet

len av klientene, hadde bedre resultater enn de lokalt baserte tiltakene (65% vrs 48%). Kollektiver og forsterkede fosterhjem lå såvidt høy som ca 8 av 10 i positiv situasjon. Institusjonene som også ble vurdert som »ny-start-tiltak«, hadde ikke vært vellykket. Bare 1 av 3 kom i de positive kategoriene. Tabell 1 viser resultatene i forhold til kriminalitetsaktivitet. Vi ser at den gruppen som kom dårligst ut, var de med høy og aktiv kriminalitet ved prosjektstart. Særlig var lokale tiltak helt fånytted.

Tabell 1. Utvikling i forhold til registrert kriminalitet forut for prosjektet. Bare kriminalitet som har ført til formelle reaksjoner er inkludert.

	Alvorlig	Høy og aktiv	Engangskrim.	medvirkn. til	Krim. + sum	Krim ÷ sum
Død		1			1	3
Dårl/uavkl		13	1	1	15	8
Bra/m.bra	3	4	3	4	14	29
Tilsammen	3	18	4	5	30	40

Undersøkelsen gir noen holdepunkter:

– Tiltaksapparatet har behandlingsformer med virkning for ungdom med atferdsvansker.

– En tiltakskjede med utgangspunkt i det kommunale barnevern, kan nå frem til mange av de som har størst vansker.

– Man kan komme ganske langt ved bruk av tiltak oftest tilgjengelige i vanlige norske kommuner. Kommunene vil imidlertid stå sterkere ved samarbeid med fylkeskommunal ressursbase med kompetanse til avlastning og kriseintervensjon.

– Tiltak i lokalsamfunnet har sine klare grenser, og miljøskifte er ikke sjelden nødvendig.

– Dette betyr imidlertid ikke at en skal sende ungdom til institusjoner. Forsterkede fosterhjem og kollektiver – har ofte bedre effekt.

– Noen ganger er imidlertid institusjon viktig. I vår undersøkelse dreier dette seg om ungdomspsykiatrisk institusjon. Dårlige institusjoner – institusjoner uten høy kompetanse til familie- og nettverksarbeid og uten langsiktig perspektiv, gjør neppe noen nytte i det hele tatt. Det må derfor direkte advares mot bygging av ungdomshjem og andre institusjoner om de ikke samtidig får høy og kvalifisert bemanning.

– Kontinuitet – langsiktighet – et perspektiv på 3-5 år kan være nødvendig. Det viktige er å ikke gi opp.

– Størst problemer synes det å være i forhold til rastløse, initiativrike gutter som utvikler aktiv, gjentakelsespreget vinningskriminalitet.

EN ALMENGYLDIG MODELL?

Buskerudmodellen ble vurdert såvidt positivt at Sosialdepartementet har lagt den til grunn for utbyggingen av ungdomsvernet i Norge. Fylkeskommunene har fått stimuleringsmidler i en utbyggingsperiode, og idag har alle fylker tilgang til kriseplasser som kan fungere som varetektsalternativ. Situasjonen er idag at det finnes 100 slike plasser, og om fylkenes utbyggingsplaner blir fulgt, vil dette gi ytterligere 39 plasser. Også flere andre elementer i modellen ser ut til å få gjennomslag.

Stortinget har vedtatt at den kriminelle lavalder skal heves til 15 år med tilleggsbestemmelse at ingen under 16 skal kunne fengsles – under forutsetning av at utbyggingen er kommet langt nok. Sosialministeren har i høst i Stortinget gitt uttrykk for at hun mener det nå er tilfelle. Konsekvensen vil i såfall bli at unge lovbrøyttere under 16 år i alt vesentlig blir et ansvar for sosial- og helseetaten. Det vil fortsatt være politiets oppgave å oppklare lovbruddene, men om de begjærer varetekt, vil dette måtte skje i barnevernsinstitusjon. Det blir et samarbeidsspørsmål å bringe ungdommen dit, holde på dem og bringe dem tilbake ved rømming. I prosjektet var fengsling et »ris bak speilet«. Tiden vil vise om dette har vært nødvendig og eventuelt må gjeninnføres.

Hva så med lovbrøytterne over 16 år. Det er rimelig å se kriminalomsorgen som hovedansvarlig ut fra tanken om økende »voksenansvar«. Sosial- og helsevesenet vil følgelig ha et mindre ansvar, men det er ønskelig med et samarbeid med domstolene og fengselsmyndighetene. Det bør være en sedvane at en utnytter mulighetene til overføring til behandlingsinstitusjoner, kollektiver og andre sosialt baserte tiltak.

I prinsippet bør altså modellen være den samme. Sosialapparatet og kriminalomsorg/påtalemyndigheter bør fungere som en tiltakskjede med konfliktråd i den ene, og langsiktige grensesettende tiltak i den annen. Selve soningsaspektet bør imidlertid være rettsvesenets ansvar, og alternativene sosialapparatets. Det er ganske gode erfaringer med åpne soningsformer på den ene siden, og enda bedre med »Hassela-kollektiver« på den annen. Disse arbeider nettopp med ungdom i alderen 16-18 år.

Tiltakskjeden må altså se noe anderledes ut, og kriminalomsorgens rolle være større. Fengslingsbruken bør likevel reduseres. Alternative soningsformer bør bli mer utbredt.

Adresse: Akuttinstitusjonen for stoffmisbrukere over 18 år.
Storgt. 38, Oslo 7.

Litteratur

1. *Christie N* (1982): Pinens begrensning. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
2. *Gunvald G* (1967): Bjerketun – psykologens beretning om 10 år på offentlig verneskole for unge piker. 1952-1962., Pax, Oslo.
3. *Nyhus, P & Urdal B* (1972): Asosial og kriminell adferd hos barn og unge. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
4. *Vedeler G H* (1973): Samspill, Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
5. *Waal H* (1982): Psykiatri og barnevern. I-553, Universitetsforlaget. Avd for off. publi, Dep Oslo.
6. *Nyhus P* (1977): Policy alternatives with regard to young offenders: the issue of constraint versus voluntary treatment. Report United Nations SOA/ES DP/1977/3 19-26.
7. *Junger-Tas J* (1979): Juvenile Court Structures. Problems and dilemmas. RDC-report XXII, Ministry of Justice, Nederland.
8. *Andenæs J, Sveri K & Hauge R* (1960): Kriminalitetshyppigheten hos ustraffete. Norsk tidsskr kriminologi 48, 97-112.
9. *Stangeland P & Hauge R* (1974): Nyanser i grått. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
10. *Christie N, Andenæs J & Skirbekk S* (1965): A study of selfreported crime. Scandinavian studies in criminology, 1, 96-116.
11. *Christie N* (1960): Unge norske lovovertredere. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
12. *NOU 1985: 3* Tiltak for ungdom med atferdsvansker. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
13. *Møglestue I* (1962): Kriminalitet og sosial bakgrunn. Statistisk sentralbyrå, Oslo.
14. *Balvig F* (1984): Ungdomskriminalitet i en forstadskommune. Det kriminalitetsforebyggende råd, København.
15. *Sarnecki J* (1982): Brottslighet och kameratrelasjoner. Studier av ungdomsbrottsligheten i en svensk kommun. Brå-rapport 1982:5.
16. *Hauge R* (1968): Gjengkriminalitet og ungdomskultur. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
17. *Bødal K* (1976): Tenåringer i fengsel – om en undersøkelse av gutter under 18 år i fengsel pr 15/10-74 og gutter innsatt en eller flere ganger 1/4-31/12 1975. Stensil, Fengselsstyret, Justisdepartementet.
18. *Johanson E* (1982): Recidivistic Criminals and their families: morbidity, mortality and abuse of alcohol. Scand J Soc Med, Suppl. 27.
19. *Dalgard O S & Welhaven A* (1965): Unge lovovertredere og deres senere utvikling. En sosialpsykiatrisk undersøkelse. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
20. *Jonsson G* (1972): Det sociala arvet, Stockholm.
21. *Dalgard O S & Kringlen E* (1976): A norwegian twin study on criminality. Br. J Criminology, 16, 3, 213-232.
22. *Finstad L & Gjetvik A L* (1980): Varetektsfanger forteller. Intervjuer med 51 fanger i Oslo. Bilag 2. NOU 1980:28.
23. *Jensen J P, Jørgensen F & Rasmussen J V*: Vidnesbyrd om de psykiske og sociale følger av dansk isolationsfængsling. Forlaget, Haarbye.

24. *Kashani J H, Manning G W, McKnew D H, Cytrya L, Simmonds J F & Wooderson P C* (1980): Depression among incarcerated delinquents. *Psychiatry Research*, 3, 185-191.
25. *Koch I* (1983): Isolasjon – sivilisert tortur. *Kritisk Jus*, 3-4, 29-35.
26. *Bausch R & Cremer-Scheer*: Jugendarrest – Ein Tagesbuch als Beitrag zur Rechtstatistischerforschung.
27. *Murray C A & Cox L A* (1979): *Beyond Probation*. Sage Publ. Inc., London & Beverly Hills.
28. *McCleary, Gordon A C, McDowall D, Maltz M D* (1978): How a regression artefact can make any delinquency intervention program look effective. *Evaluation Studies Review Annual*.
29. *Waal H* (1982): Virker lukkede institusjoner likevel? *Nord tidsskr kriminalvitenskap*, 1, 37-44.
30. *Andersson M* (1976): Hur går det for 50-tallets Skåpojker? *Stockholms kommunalförvaltning, monografi nr. 38*.
31. *Bødal K* (1962): *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
32. *Bødal K* (1969): *Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel*, Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
33. *Brody S R* (1975): *The effectiveness of sentencing – a review of the litterature*. London, Home Office Report.
34. *Sarnecki J* (1981): *Ungdomsbrottslighet*. Liber Forlag, Stockholm.
35. *Røthing A* (1982): Heving av den kriminelle lavalder? Universitetsforlaget, Avd. for off. publikasjoner, 1-558, Oslo Dep.
36. *Lipton D, Martinson R & Wilkins J* (1975): *The effectiveness of correctional treatments. A survey of treatment evaluation studies*. Prayer Publishers.
37. *Wright W E & Dixon M C* (1977): *Community Prevention and Treatment of Juvenile Delinquency. A review of evaluation studies*. *J research Crime & Delinquency*, 1, 35-67.
38. *McCord J* (1978): A thirty-year follow-up of treatment effects. *Am Psychologist*, march, 284-289.
39. *Julian A & Kilman P R* (1979): *Group treatment of juvenile delinquents. A review of the outcome literature*. *Int J Group Psychotherapy*, 29., 3-37.
40. *Bartels A J* (1981): *Juvenile delinquency and social skills: not punishment but behavioral training*. Paper presented at the Dutsch criminological Ass. Conf on Youth Crime, Amsterdam 1981.
41. *Lamb H R & Goertzel V* (1974): *Ellsworth House: A community alternative to jail*. *Am J Psychiatry*, 131, 1, 64-58.
42. *Henn F A, Bardwell R & Jenkins R L* (1980): *Juvenile delinquents revisited adult crime activity*. *Arch Gen Psychiatry*, okt, 110-1163.
43. *Vaglum P* (1979): *Unge stoffmisbrukere i et terapeutisk samfunn*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
44. *Rozes S A* (1976): *Programmes and methods for the treatment and rehabilitation of identified juvenile delinquents*.
45. *Sarnecki J* (1978): *Hur arbetar man med »problemungdomar« i S-bergs kommun? Bråkanseli-PM 1978:2*.

46. *Bay T & Støle B H* (1983): Konfliktrådet i Lier – 2 års erfaringer. Universitetsforlaget, Avd. for offentlige publikasjoner, I-562, Oslo.
47. *Bay T* (1983): Praktisk veiledning i konfliktløsning. Universitetsforlaget. Avd for offentlige publikasjoner, I-565, Oslo.